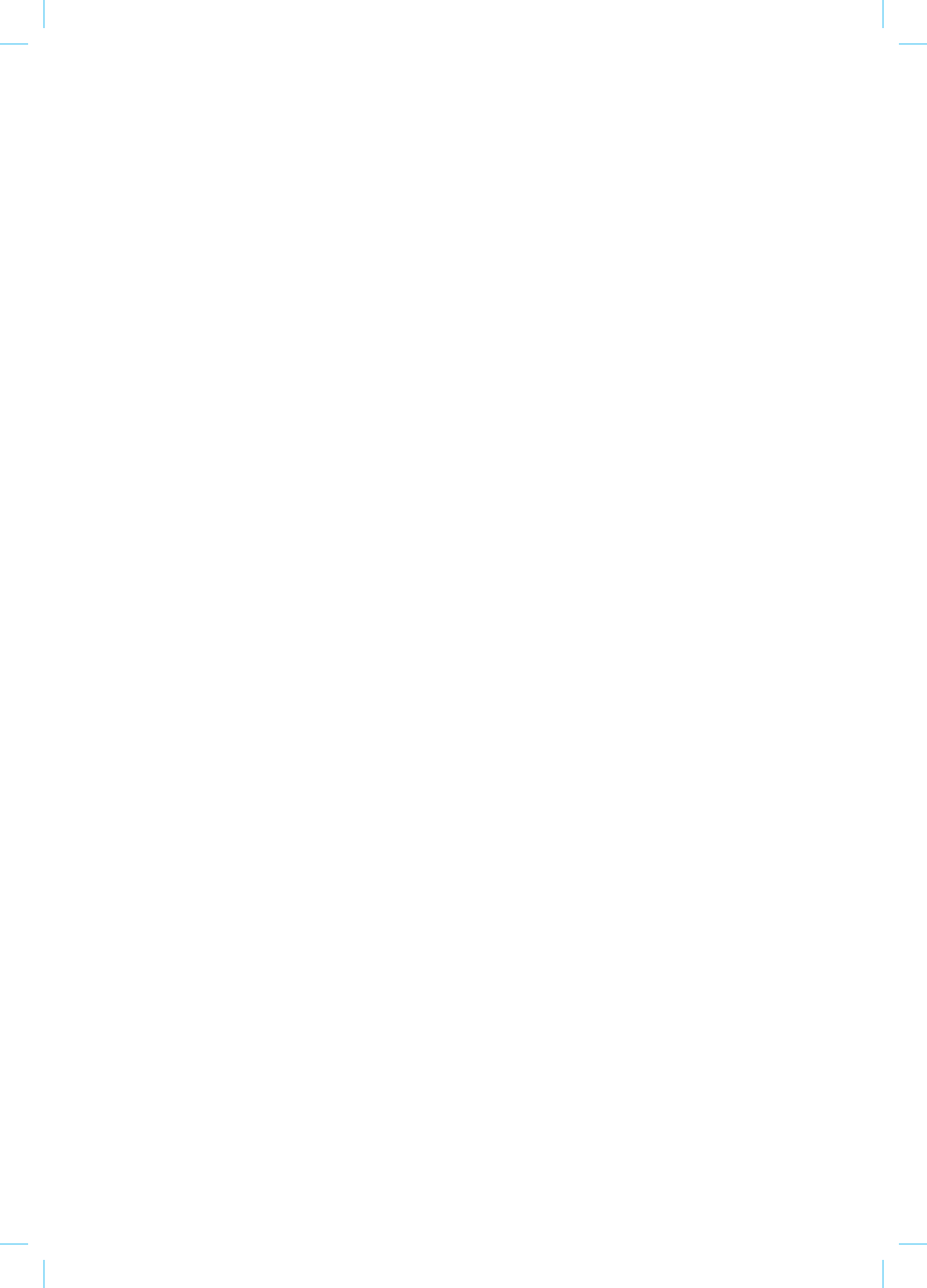

**KELET-EURÓPAI
SORSFORDULÓK**

KELET-EURÓPAI SORSFORDULÓK

Tanulmányok a 80 éves Palotás Emil tiszteletére

L'Harmattan

ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék,
Budapest 2016

A kötet kiadását az ELTE BTK Hallgatói Önkormányzata támogatta.

Főszerkesztő: Juhász József

Szerkesztette: Bartha Eszter, Fóris Ákos, Mezei Bálint, Nagy Éva Katalin,
Szuda Krisztina Eszter

ISBN 978-963-414-139-6

ISSN 1789-8641

© ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 2016

© L'Harmattan Kiadó, 2016

© Szerkesztők, szerzők, 2016

A kiadásért felel Gyenes Ádám és Juhász József

A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: 06-1-267-5979
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

Párbeszéd Könyvesbolt
1085 Budapest, Horánszky utca 20.
Tel.: 06-1-445-2775
parbeszedkonyvesbolt@gmail.com
www.konyveslap.hu

Nyomdai munkák: Robinco Kft.,
felelős vezető: Kecskeméthy Péter

Tartalom

<i>Köszöntő</i>	9
<i>Tabula gratulatoria</i>	11

TANULMÁNYOK

Térségünk a középf- és kora újkorban

ÁGHNÉ RING ÉVA

Karl von Zinzendorf, a 18. század nagy utazója és 1774-es galíciai utazása	15
---	----

BORSI-KÁLMÁN BÉLA

Újabb adatok a Manasses-Manasz család származásáról és Eliadész Manaszisz életéről	25
---	----

ERNHOFFER ANNA

Apa és fia: I. és II. Rákóczi György konfliktusainak hatása az 1657-es lengyelországi hadjáratra	34
---	----

TAPOLCAI LÁSZLÓ

Meghatározható-e a korai Piast állam nagylengyelországi centrumának „törzsi”-etnikai jellege	46
---	----

A „hosszú 19. század” fordulópontjain

ÁBRAHÁM BARNA

A nemzeti tudományosság kérdése a dualizmus korának szlovák nemzetépítésében	61
---	----

BARI LÁSZLÓ BENCE

A <i>New Europe</i> , Ausztria és Magyarország (1916–1918)	72
--	----

BENEDEK GÁBOR	
Illetmények a magyar közigazgatásban 1848–1918 között	82
BODNÁR ERZSÉBET	
Az orosz kabinet és diplomácia válságkezelési gyakorlata a svéd és a keleti kérdés kríziseinek feloldásában, 1801–1815	93
DEMETER GÁBOR	
Szpáhiktól a tömeghadseregig – Adalékok az oszmán haderő 1826 utáni reformjának társadalmi-gazdasági hátteréhez	105
GYÖRGY LÁSZLÓ	
Az 1871-es cseh államjogi reformkísérlet és a magyar politika	115
HALÁSZ IVÁN	
Szlovák kisnemes irodalmárok és irodalmi hősök – Kisnemesek a 19. századi szlovák irodalomban	125
KURDI KRISZTINA	
A zsidó nemzeti politizálás kialakulása Galíciában	135
PEYKOVSKA, PENKA	
Literacy and Census: The Case of Banat Bulgarians, 1890–1910	144
RESS IMRE	
Tisza István külügyi befolyásának intézményesülése 1914 őszén	157
SERES ATTILA	
A „Krusevói Köztársaság” politikai berendezkedése és hatalmi szervezete	168
SZÁSZ ERZSÉBET	
A „köztársasági” és a „császári” francia uralom a Jón-szigeteken	178
SZÁSZ ZOLTÁN	
Nemzeti konfliktusközösségek a Habsburg Birodalomban – A magyar-román viszony	188

A „rövid 20. századtól” napjainkig

BEZSENYI TAMÁS	
Nem minden Mohikán Indián? – A galeri-bűnözés történeti és kriminológiai aspektusai	203

CSAPLÁR-DEGOVICS KRISZTIÁN	
Egy ismeretlen horvát kalandortiszt Albániában	
– Leopold Ghilardi élete	215
FÓRIS ÁKOS	
Orosz hadifoglyok Magyarországon 1919 januárjától	
a Tanácsköztársaság kikiáltásáig.	224
GYÓNI GÁBOR	
Az Ukrán SzSzK és a szovjethatalom 1917–1933	233
HORNYÁK ÁRPÁD	
Magyarország Balkán politikája a két világháború között	
és Albánia függetlensége	243
JAKAB ATTILA	
Román-magyar „kultúrharc” a XX. század első negyedében	253
JANEK ISTVÁN	
A szlovák politikusok ideológiai fejlődésének fázisai	
az 1938-as autonómiától a királyságig	261
MEZEI BÁLINT	
Társasút Budapestre: az 1968-as konzultatív találkozó előzményei	
– A nemzetközi kommunista mozgalom főbb állomásai	
1957–65 között.	270
MIKLÓS DÁNIEL	
A Cseh-Morva Protektorátus,	
mint a német háborús gazdasági tér része	280
PÁL ISTVÁN – SZILÁGYI ÁGNES JUDIT	
Egy Buenos Aires-i lakcím azonosítása, avagy a magyar hírszerzés	
konspirációs tervei és lehetőségei az argentinai jugoszláv emigráció	
megfigyelésére (1951–1953)	291
SZAMBOROVSKYNÉ NAGY IBOLYA	
A Magyar Királyi Állami Főgimnázium és a szovjet hatalom	
berendezkedése Beregszász iskoláiban (1944–46)	301
SZUDA KRISZTINA ESZTER	
A magyarországi szlovákok számaránya az 1920-as és	
1930-as népszámlálások tükrében	311

VÁZSONYI DÁNIEL

Az ortodoxiától a heterodoxia felé: adalékok a neomarxista alternatíva kialakulásához – Integratív és szubverzív munkáspolitikák 320

ZSEBŐK CSABA

A macedónkérdés az 1923-as fordulat Bulgáriájában a „szófiai emigráció” és egy magyar diplomata szemével 330

Kelet-Európai konfliktustörténet a historiográfia tükrében

BARTHA ESZTER

Az egzotikus „másik?” – Kelet-Európa fogalmak a jelenkori magyar historiográfiában 341

BINDER MÁTYÁS

Roma közösségek Kelet-Európában
– Historiográfiai és társadalomtörténeti esszé 350

BÍRÓ LÁSZLÓ

Az „egység és testvériség”-től a nemzetig
– Elvárások és irányváltások a szerb történetírásban 360

JUHÁSZ JÓZSEF

Az „öngyilkos állam” teóriája
– Dejan Jović koncepciója Jugoszlávia felbomlásáról 369

KRAUSZ TAMÁS

A népirtás és a náci Németország
Szovjetunió elleni háborúja – Avagy hogyan írná át egy tanítvány
a nagy honvédő háború történetét 378

LUKÁCS B. GYÖRGY

A szlovén domobránok és a második világháborút követő leszámolások
a historiográfia tükrében 389

SZVÁK GYULA

A két tanszékvezető 399

A kötet szerzői. 403

SZAMBOROVSKYNÉ NAGY IBOLYA

A Magyar Királyi Állami Főgimnázium és a szovjet hatalom berendezkedése Beregszász iskoláiban (1944–46)

Az 1944-es évet a korabeli sajtó a döntő összecsapás évének nevezte. Beregszász városában is minden az egyre közelebb kerülő front árnyékában zajlott: a harctéren harcoló katonák és az itthon maradt családtagjaik megsegítésére irányuló gyűjtési akciók szinte mindennaposak voltak, ám a hivatalok és a boltok kinyitottak, az iskolákban még rendben folyt az oktatás. A lakosság anyagi helyzete nehéz volt, de kielégítő. Változást az hozott, amikor március 19-én a német csapatok megszállták Magyarországot, majd március 22-én délután Ungvárra is megérkeztek. Antal István vallás- és közoktatási miniszter rendeletével 1944. március 31-ével – a felsőfokú oktatási intézmények kivételével – az országban mindenütt véget ért a tanév. Az 1. magyar hadsereg vereséggel végződött kolomea-i offenzívája után, április 1-jén Sztójay Döme miniszterelnök rendelete alapján a Tisza vonalától keletre eső területeket – tehát Kárpátalját is – hadművelleti területté nyilvánították.¹ Áprilisban egymás után láttak napvilágot a zsidók megkülönböztetéséről szóló különböző rendeletek, majd április 16-án a vidéken elkezdődött a zsidók gyűjtőtáborokba, később gettókba történő kényszerítése. Beregszászon a Kont és a Vári téglagyárakban,² valamint az úgynevezett Weisz-gazdaság helyiségeiben zsú-

¹ Fedinec Csilla – Vehes Mikola (főszerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest 2010. (a továbbiakban: Fedinec-Vehes 2010) c. kiadvány 201. oldalán hibásan van feltüntetve Kárpátalja hadművelleti területté történő nyilvánításának rendelete, mivel ott az 1440/1940. M. E. számára hivatkoznak, holott az *A vallásügyi jogszabályoknak a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeken hatálybalépésével kapcsolatos átmeneti rendelkezésekről* címet viselte. A fent említett hadművelleti területté történő nyilvánítás a m. kir. Minisztérium 1944. évi 1440. számú rendelete vezette be, amely *Az ország területének egy részén a különleges közigazgatási szabályok életbelépéséről* címet kapta. Ld. Rendeletek tára <http://www3.arcanum.hu/rendtar/opt/a090217.htm?v=pdf&a=start> (ut. letöltés 2015.09.17.)

² *Magyar Zsidó Lexikon*. Szerk.: Ujvári Péter, 1929. <http://www.elib.hu/04000/04093/html/index.htm> (ut. letöltés 2015.10.29.)

holták össze őket, majd a városban megkezdődött a vadászat a hátrahagyott vagyontárgyaikért.

Április 23-án Jaross Andor belügyminiszter Bereg megyére is kiterjesztette a beutazási korlátozásokat.³ A Petrov vezérezredes parancsnoksága alatt álló IV. Ukrán Front alakulatai 1944. szeptember 23-án Királyhegyesnél átlépték a magyar határt és Kárpátalja hadszíntérré vált. A magyar katonai és hivatali adminisztráció elkezdte állományának kivonását a vidékről.

A Magyar Királyi Állami Főgimnázium

Ebben az időszakban Beregszászon hat elemi és két középiskola működött: az elemi iskolák (I. számú állami leányiskola, II. számú állami fiúiskola, a római katolikus zárda leányiskolája, valamint a római katolikus, a görög katolikus és a zsidó elemi iskolák)⁴ mellett az 1895-ben megnyílt Állami Főgimnázium⁵ és az 1942-ben nyílt Városi Kereskedelmi Középiskola.⁶

1944-ben Beregszász városában is április 1-jével fejeződött be a tanév, s mivel kelet felől a front rohamosan közeledett, április 8-án megtörtént a bizonyítványok kiosztása.⁷ Van, aki szerint a várost a 24. gyaloghadosztály 1944. október 28-ig tartotta,⁸ míg más szerző⁹ október 26-át jelöli meg a szovjet

³ A beutazási lehetőséget a belügyminiszter a 96.000/1944. B. M. számú rendelete szabályozta, amellyel Ung, Bereg és Ugocsa megyékre is kiterjesztették az április 4-én Máramaros vármegyére, Ungvár és Munkács városára bevezetett korlátozásokat. Lásd: Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján II. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945*. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, Nyíregyháza, 2005, 199.

⁴ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL) 67. fond, 3. opisz, 207. ügyirat, 26. és 31. lapok.

⁵ *A Beregszászi Magyar Gimnázium története 1864–1989*. Szerk.: Benda István, dr. Orosz László. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990, 11–12.

⁶ *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája 996–1996*. összeállította: Mészáros István. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1996, 99. és lásd még KTÁL 410. fond, 1. opisz, 1. ügyirat, *A Beregszászi Kereskedelmi Iskola iratai*.

⁷ KTÁL 432. fond, 1. opisz, 190. ügyirat, 25–26. lap.

⁸ Szabó József János: *Az Árpád-vonal. A magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban 1940–1944*. Timp Kiadó, Budapest, 2002, 267.

⁹ Móricz Kálmán: *Kárpátalja sorsfordulói*. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2001, 123.

csapatok bevonulási napjának.¹⁰ A város lakosságának kollektív emlékezete szerint a szovjet csapatok október 26-án, kora délután a szőlőhegy felől kezdtek lőni a települést, ám mivel vissza senki sem lőtt, estére elcsendesedett a környék. Másnap a Munkács felé menetelő szovjet csapatokat látták meg a Bocskai utcán sorakozó hadifogoly honvédeket, akiket szintén Munkács felé hajtottak gyalogmenetben a lovas katonák. Az utcákon szovjet katonák járőröztek, de ekkor még nem történt más változás. Október 29-én, vasárnap a lakosság templomba ment,¹¹ s nem is gondolta, milyen gyökeres változás indult el a város életében. November elején a Magyar Királyi Állami Főgimnázium diákjai bemerészkedtek tanintézetükbe, ahol a megmaradt tanárok is épp azon voltak, hogy összeszedjék egykori tanítványaikat. Az épületben 1944 márciusától német katonai kórház működött, amely a többi alakulat visszavonulásával maga is továbbállt. A Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban (KTÁL) hiányosan fennmaradt forrásokból¹² az azonban pontosan kiszűrhető, hogy 1944. november 17–18-án lezajlott a tanulók beiskolázása,¹³ s a hónap folyamán részlegesen visszaállt a tanítás is, bár sem az osztálylétszámok, sem a tanári gárda nem volt sem teljes, sem a régi. Akkor még nem gondolták a városka lakói, hogy ezek már a nagy múltú gimnázium végnapjai voltak.

Mindeközben igen eseménydús napok követték egymást, s a csehszlovák és a szovjet hatalom egymásnak feszült – kié is legyen e talpalatnyi föld. A történelemből már tudjuk, ki győzött. 1944. november 13-án a IV. Ukrán Front vezérkara parancsot adott ki, hogy háromnapos munkára köteles jelentkezni minden hadköteles magyar és német nemzetiségű kárpátaljai férfi. November 19-én megalakult Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja, 26-án pedig Munkácson Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottságának első kongresszusán kimondták „Kárpátontúli Ukrajna Szovjet Ukrajnával történő újraegyesülését”. 1944. december 5-én Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa (KTUNT) létrehozott egy 17 fős közoktatási megbízotti hivatalt Pedagógiai Bizottság néven,

¹⁰ Ez az október 26-i dátum jelenik meg a kárpátaljai ukrán történeti munkákban is, lásd pl.: *Kárpátalja évszámokban 1867–2010*. Ukrán–magyar kétnyelvű kiadvány. Az UzsNU „Hoverla” Kiadója, Ungvár, 2011, 116.; Fedinec-Vehes: Id. mű, 352.

¹¹ A város lakosainak kollektív emlékezetében megmaradt eseményekről lásd: Csanádi György: *Sorsfordító évek sodrásában. Fejezetek Beregvidék történelmi múltjából*. PoliPrint, Ungvár, 2004, 164.

¹² Ezek zömmel a Gimnázium osztálykönyvei.

¹³ KTÁL 432. fond, 1. opisz, 176., 179., 181. és 183. ügyirat, 2. lapok.

amely átvette az iskolaügyek irányítását a Néptanács közművelődési osztályától.¹⁴ A bizottság élére Ivan *Kercsa* professzort állították, aki a 6. számmal kiadott rendelkezésében arra szólította fel a pedagógusokat, hogy jelentkezzenek korábbi iskoláikban és kezdjék meg a tanítást.¹⁵ A beregszászi főgimnáziumban ekkorra a tanulók beiskolázása már megtörtént. Ugyanezen a napon a 7. számú határozatban rendelkeztek az idegen kiadványok elkobzásáról.¹⁶ Ennek értelmében mindegyik nép-, közép- vagy szakiskola igazgatósága, záros határidőn belül köteles volt újraleltározni könyvállományát, s abból kivonni, illetve megsemmisíteni minden:

- magyar és német tankönyvet;
- magyar és német irodalmat eredeti nyelven vagy fordításban egyaránt;
- népellenes kiadványt, mindegy milyen nyelven és hol adták ki;
- magyar revizionista földrajzi térképet;
- népellenes fasiszta illusztrációt és plakátot;
- a magyar helytartó arcképét és mindenkiét, aki Kárpátontúli Ukrajna idegen megszállására emlékeztetett.¹⁷

Ugyancsak december 5-én a Néptanács elrendelte a csehszlovák és magyar állami vagyon elkobzását.¹⁸ Utóbbi rendelet értelmében a Magyar Királyi Állami Főgimnázium épületét szovjet állami tulajdonná nyilvánították, s abban ukrán nyelvű gimnáziumot alakítottak ki. Lengyel Ágota, egykori gimnazista, így emlékezett erre vissza: *„December első napjaiban megjelent az osztálytermünkben egy bizottság – a személyekre már nem emlékszem, de azt hiszem, hogy a korábban Kárpátalján működő különböző ruszin gimnáziumok tanárai lehettek –, és közölte, hogy a magyar nyelvű oktatás megszűnik a gimnáziumban. Közölte azt is, hogy aki úgy érzi, hogy ukrán nyelven vállalni tudja az iskolai oktatást, az maradhat az iskolában. Az osztályban hárman voltunk a lányok közül, akik többé-kevésbé ismertük a rutén (nem az ukrán vagy orosz) nyelvet, és*

¹⁴ Fedinec Csilla: A rendszerváltás Kárpátalja oktatásügyében 1944–1945-ben. *Pánsíp*, 1997/3. 32.

¹⁵ A határozat szövegét lásd: Вісник Народної Ради Закарпатської України /Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Hírmondója/, 1944. december 15. 14.

¹⁶ Уо.

¹⁷ ВИСЦЬКА, Таміла. *Три сходинки до самоствердження. Освіта, трудова і громадянська діяльність жінок Закарпаття*. Ужгород, Ліра, 2006. с.190.

¹⁸ Kárpátalja évszámokban. Id. mű, 119–120.

*mivel érettségi előtt álltunk, szüleink tanácsára vállaltuk az idegen nyelven való tanulást. A párhuzamos osztályból csak egy fiú volt, aki vállalkozott erre a feladatra, Legeza Tivadar. A három lány Filemon Mária, Hrabár Judit és jómagam, Lengyel Ágota lettünk tanulói az újonnan alakult ukrán állami gimnáziumnak. A többi osztálytársnőnk a közeli Máramarosszigeten, illetve az akkor még nyitott határon át Magyarországon különböző gimnáziumaiban próbált szerencsét.*¹⁹

A fenti visszaemlékezésben megnevezett három leány- és az egy fiúnővendék nevét alátámasztja a KTÁL beregszászi részlegén megtalált, az 1944/45-ös tanév VIII.A osztályának előmeneteli naplója. Abban 32 nevet találunk, s valóban ott szerepel cirill betűkkel a visszaemlékezését tollbamondó Lengyel Ágnes (ott Ágota) neve, akinek apja Lengyel Mihály polgári iskolai tanár volt.²⁰ A névsorban a fent említett Hrabár Judit nevét is megtaláljuk, aki ugyan Munkácson született, s görögkatolikus hitvallásúként volt bejegyezve, ám apja akkor éppen bankigazgató volt Beregszászon. Vagy a szintén görögkatolikus felekezethez tartozó beregszászi születésű Filemon Mária és a kovászói Legeza Tivadar.²¹ A névsort olvasgatva azonban feltűnik, hogy a visszaemlékező által magyarként megnevezett osztálytársai közül egyedül ő volt római katolikus hitvallású, míg a többiek mind görögkatolikusok. Igen, a vidéken akkor is szép számban éltek magyar ajkú görögkatolikusok, ám azt is evidenciaként kezeljük, hogy a református és római katolikus felekezethez tartozók azonban csak magyarok lehettek. Amennyiben ez utóbbit elfogadjuk, akkor abban a végzős ukrán tannyelvű gimnáziumi osztályban találunk még két római katolikust és egy reformátust is.²² A nevek között szembeötlik még Sáradi József (Ardó) és Kovács Éva (Beregsom) neve, akiknek, bár görögkatolikus felekezetűként vannak bejegyezve, nem szláv a nevük.²³ A felemás 1944/45-ös tanévet követően azonban a magyar gimnázium Vérke-parti patinás épületében az ukrán tannyelvű 1. Számú Középiskola kapott helyet. Alapító emléktáblá-

¹⁹ Az 1944–45-ös tanév. Lengyel Ágota visszaemlékezése. In: Benda István, Dr. Orosz László (szerk.): *A Beregszászi Magyar Gimnázium története 1864–1989*. Magyarországi Kutató Intézet, Budapest 1990, 26.

²⁰ KTÁL 432. fond, 1. opisz, 183. ügyirat, 13. lap.

²¹ KTÁL 432. fond, 1. opisz, 183. ügyirat, 3., 11. és 14. lapok.

²² Veron Lajos, szül.: Nagyszőlős és Cilo Pál, szül.: Tarnó/Trnovó.

²³ KTÁL 432. fond, 1. opisz, 183. ügyirat, 3-19. lapok.

ját megfordították és ukrán nyelvű szöveggel egy Scsorsz-dombormű (az iskola névadója) került rá. A magyar nyelvű oktatás kiszorult a gimnáziumból.²⁴

Az 1944 decemberében létrehozott ukrán nyelvű gimnáziumot „állami reálgimnáziumnak” nevezték el, s első igazgatójává Lukovics Antont nevezték ki.²⁵ Abból a pár osztálykönyvből, amely megmaradt a KTÁL beregszászi részlegén, kusza kép rajzolható meg az új gimnáziumról: például az I.A osztályba 1944. november 18-án 54 tanulót iskoláztak be,²⁶ ám az év végén mindössze 27 tanuló számára állítottak ki bizonyítványt, akik mind görögkatolikusok voltak, s születési helyként zömmel ukrán települések voltak feltüntetve.²⁷ Vagyis az osztálylétszám fele lemorzsolódott az év végére, akik java részben magyarok lehettek. Ugyanis a naplókban fellelhetők olyan bejegyzések, amelyekben azon magyar tanulók különvizsgáját jegyezték, akiket a szüleik elvittek a gimnáziumból.²⁸ Ám nem csak a végzős osztályban voltak magyar tanulók, mivel szétszórta ugyan, de fellelhetők olyan szülői igazolások, amelyeket magyar nyelven írtak.²⁹

A levéltárban megmaradtak az 1945/46-os tanévből a Beregszászi Állami Reálgimnázium felirattal címzett, s cseh időből való osztálykönyvekben vezetett ukrán osztályok névsorai.³⁰ Ezek a névsorok igen érdekesek, mivel például a VI.B osztálykönyve 1945. november 8-ig ukránul volt vezetve, ám november 9-étől a naplóvezetés egyszer csak magyarra vált.³¹ Aztán ugyancsak november 19-ig ukrán nyelv és irodalom szerepelt a tantárgyak között, míg november 20-án az addig fekete tussal beírt *ukrán nyelv* kékkel felül lett írva *magyar nyelvre*,³² s végig az is maradt, majd ebből lettek a tanulók év végén

²⁴ Dalmay Árpád: Magyar nyelvű oktatás Beregszászon és körzetében 1945-től napjainkig. Beszámoló elhangzott a beregszászi öregdiákok 1988. évi balatonvilágosi találkozásán. In: Benda István, Dr. Orosz László (szerk.): *A Beregszászi Magyar Gimnázium története 1864–1989*. Magyarságtudományi Intézet, Budapest, 1990, 28.

²⁵ KTÁL 432. fond, 1. opisz, 176. ügyirat, 1. lap.

²⁶ Uo., 3. lap.

²⁷ KTÁL 432. fond, 1. opisz, 177. ügyirat, 1-17. lapok

²⁸ KTÁL 432. fond, 1. opisz, 182. ügyirat, 2. lap

²⁹ KTÁL 432. fond, 1. opisz, 181. ügyirat, 21-24. lapok

³⁰ KTÁL 432. fond, 2. opisz, 9-15. ügyiratok (a tanulók születési helyei – Nagykomját, Alsó- és Felső Remete, Ilonca, Jaszinya, Új-Bótrágy, Ploszkiv, Királyháza, Beregszász, Somi-tanya, Ilosva, Kovászó, Gut, Bogdán, Mátyfalva, Egres, Huszt – már nem a zömmel magyarok lakta településeket mutatja)

³¹ KTÁL 432. fond, 1. opisz, 185. ügyirat, 13. lap

³² Uo., 14. lap

osztályozva, nem ukránból. Utóbbi annál érdekesebb, mivel Kárpátalján a magyar nyelv oktatásáról megjelent, mindenki által ismert és hivatkozott tanulmányban, illetve a kétnyelvű kronológiai gyűjteményben is az szerepel, hogy a szovjet oktatási minisztérium 1947. december 1-jén rendelkezett arról, hogy „*az anyanyelv valamint az orosz nyelv és irodalom eredményesebb elsajátítása érdekében*” a „*nem ukrán és nem orosz tannyelvű iskolákban*” megszüntetik az ukrán nyelv és irodalom oktatását.³³ Érdekes ennek az osztálynak a tanári gárdája is, akiknek neve ugyan ukránul került az osztálykönyv elejére, de magyarok voltak: Legeza Gizella,³⁴ Sztankovics Ferenc, Szpacskova Margaréta, Karádi Viktor, Pásztor Mihály, Simon Mária, Apkarovitsh (Józsefné) Margit.

Fenti forrásinformációk után két kérdés merül fel: milyen nyelvű volt az oktatás az immár ukránná vált gimnázium VI.B osztályában, s miképpen lehet, hogy az eddig hivatalosnak elkönyvelt 1947 decembere előtt is volt olyan osztály Beregszászban, ahol nem tanították az ukrán nyelvet?

Az első kérdésre a forrás adja meg a választ, vagyis az első három hónapig lehet, hogy ukrán, de 1945. november elejétől egész biztosan magyarul zajlott az oktatás a kurrens osztályban. A második kérdésre adandó válaszom a kutatás alapján az, hogy nagy valószínűséggel az eddigi kutatók csak az állami rendeleteket vették alapul, s a valós intézményekben keletkezett forrásokat nem vették figyelembe.

A város oktatásügyének szovjetesítése

1944 őszén a berendezkedő szovjet hatóságok végül is megengedték, hogy a csonkára sikeredett 1944/45-ös tanévet minden más iskolában, amelynek nem pusztult el az épülete – a magyar gimnáziumot kivéve – az addigi rendszer szerint tanítsák le. Ennek ellenére gőzerővel folyt az oktatási rendszer szovjetesítése és minél több magyar növendéket próbáltak ukrán iskolákba terelni. A korabeli források alapján meglepően sok magyar szülő adta ukrán tannyelvű iskolába gyermekét. A számok nagysága miatt születhetett meg 1944.

³³ Fedinec Csilla: Nemzetiségi iskolahálózat és magyaroktatás Kárpátalján. *Forum, Társadalomtudományi szemle*, 2001 /1, 5. Ugyanezt lásd még: *Kárpátalja évszámokban*, 139–140.

³⁴ Akit később férje után mindenki Drávai Gizellaként ismert, s pár évvel később az első magyar nyelv és irodalom tankönyv szerzője volt.

december 15-én a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 6. és 19. számú határozata, amely arról rendelkezett, hogy:

- „minden olyan magyar tanulót, akit szülei ukrán nép-, szak-, polgári- vagy középiskolába íratnak be, külön csoportba kell tenni;
- ezek a magyar iskolások egész tanéven át csak ukrán és orosz nyelvet, illetve irodalmat fognak tanulni;
- ezen belül a népiskolákban napi négy óra ukrán kötelező, a polgári, szak- és középiskolákban pedig két óra ukrán és két óra orosz nyelv;
- a tananyag tartalma ukrán és orosz nyelvi grammatika, stilisztika, irodalom, valamint ezen órák keretében lesznek még előadások a Szovjetunió történetéből és földrajzából is.”³⁵

Egységesítették az iskolák hivatalos bélyegzőjét is, s kikötötték, hogy a település neve alatt ott kell lenni az ötágú csillagnak.³⁶ Ez már a szovjet ideológiai jelképek bevezetését jelentette, amelyet az iskolákban kötelezően bevezetendő Szovjetunió és USZSZK Alkotmányának, illetve a Szovjetunió történelmének oktatása követett.³⁷ A tanárokat pedig az új rendszer agitátorként kezdték használni, amikor a KTUNT 1944. december 30-i rendeletével kötelezővé tették számukra az iskolán kívüli munkát a falu lakosai között.³⁸

A beregszászi tanügyi körzet 1944. évi irataiban nem találtunk említést magyar iskolákról, csak ukrán iskolába íratott magyar gyermekekről, valamint ukrán és orosz tannyelvű iskolákban dolgozó tanítókról és tanárokról.³⁹ Az első említést a magyar nyelvű iskolai oktatásról a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1945. április 15-én Ungváron kiadott rendeletében találjuk, amelyben engedélyezték az ukrán népiskolákban magyar párhuzamos osztályok és az önálló magyar iskolák megnyitását, amennyiben azt a szülők kérvényezték.

³⁵ KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 1. lap.

³⁶ A beregszászi körzet tanfelügyelőjének 23/1945. számú rendelete *Az iskolai bélyegzők szövegéről és formájáról*, lásd: KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 1. lap.

³⁷ A beregszászi körzet tanfelügyelőjének 24/1945. számú rendelete *A politikai foglalkozás bevezetéséről az iskolákban*, lásd: KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 1. lap.

³⁸ A Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 26-V-1944. számú rendelete, lásd: KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 5. lap.

³⁹ A Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1944. december 29-én kelt 40.02.I-IV. szám alatti határozata *A munkahely-igénylési kérvény benyújtásáról*. Lásd: KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 3. lap.

A határozat hangsúlyosan kiemelte, hogy a magyar osztályokba csak és kizárólag magyar nemzetiségű gyermekeket lehet beiskolázni.⁴⁰ Fenti források szövegei arra engednek következtetni, hogy az 1944/45-ös tanévben a magyar nyelven oktató intézményeket a hatalom nem tekintette magáénak, hisz csak az ukrán tannyelvűekről rendelkezett.⁴¹

Az iskolák államosítása az 1945. április 20-i, 58/1945. számú rendelet értelmében történt meg. Eszerint minden oktatási intézmény állami státuszt kapott, az egyházi iskolák pedig a falvak és a városok fennhatósága alá kerültek.⁴² A pedagógusok állami alkalmazottá váltak.⁴³ A Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1945. július 20-án 63138-V/1945. szám alatti határozatával indította el a terület oktatási rendszerének reformját, amely az 1945/46-os tanévtől lépett életbe. Eszerint a népiskolából elemi iskola lett, négy osztállyal; a polgári iskolából nem teljes-fokú középiskola, hét osztállyal; a gimnáziumból pedig teljes-fokú középiskola, tíz osztállyal. Vagyis a gimnázium mint iskolatípus megszűnt létezni.⁴⁴

Mivel az iskolahálózatot túl gyérnek minősítették, annak bővítéséről is rendelkeztek.⁴⁵ Új iskolát ott lehetett nyitni, ahol legalább 20 iskoláskorú gyermek volt.⁴⁶ Utóbbi kitétel nem vonatkozott a magyar tannyelvű intézményekre, mert azokat csak ott lehetett megnyitni, ahol legkevesebb 30 tanköteles korú gyermek szülője kérvényben folyamodott a helyi tanügyi körzethez az iskola és/vagy párhuzamos osztály megnyitásáért.⁴⁷ Az úgynevezett nem teljes-fokú középiskola (a magyar terminológiában általános iskola) akkor hétéosztályos volt. Beregszászban 1945-ben egy középiskola nyitását irányoz-

⁴⁰ A beregszászi körzet tanfelügyelőjének 1050/1945. számú, 1945. május 3-án kelt rendelete *A magyar párhuzamos osztályok és iskolák nyitásáról*, lásd: KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 27. lap.

⁴¹ A beregszászi körzet tanfelügyelőjének 1086/1945. számú rendelete *Az 1944/45. tanév befejezéséről*, lásd: KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 28. lap.

⁴² KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 33. lap.

⁴³ KTÁL, P-14. fond, 1. opisz, 51. ügyirat, 3. lap.

⁴⁴ KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 2. ügyirat, 1. lap.

⁴⁵ Постанова НРЗУ // Молодь Закарпаття, 29 липня 1945 р.

⁴⁶ Az 1945. július 20-i 63138-V/1945. számú rendelet 2. pontja szerint.

⁴⁷ Lásd a *Magyar tannyelvű elemi iskolák megnyitásának engedélye, feltételei* a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1945. április 15-i rendeletének 1. pontját.

ták elő, amelynek ukrán volt a tannyelve.⁴⁸ Ugyanekkor lett kötelező a gyermekek 7-éves kortól történő beiskolázása is.

1945 decemberében Pouchán Fedor tanfelügyelő értesítette a beregszászi tanügyi körzet minden iskoláját, hogy a Szovjetunió alkotmánya 124. cikkelye alapján az iskolák épületében tilos hitoktatást tartani.⁴⁹

Az 1946/47-es tanévet szokták nevezni Kárpátalján a teljes szovjetesítés évének a közoktatásban. A város magyar anyanyelvű diákjai számára csak az 1954/55-ös tanévben indult el a középiskolát jelentő 8. osztály, amelynek tanulói 1957-ben érettségiztek. Addig a magyar tanulók érettségit csak ukrán tannyelvű középiskolában szerezhettek.

⁴⁸ Lásd a 1945. július 20-i 63138-V/1945. számú rendelet 4. pontját, KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 33. lap.

⁴⁹ A beregszászi tanügyi közet tanfelügyelőjének 2501/1945. számú rendelete *Az iskolákban történő hitoktatás megtiltásáról*, lásd: KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 43. lap.

A kötet szerzői

Ábrahám Barna tudományos munkatárs, MTA BTK TTI
Ághné Ring Éva c. egyetemi tanár, ELTE BTK
Bari László Bence PhD-hallgató, ELTE TDI
Bartha Eszter egyetemi docens, ELTE BTK
Benedek Gábor egyetemi docens, ELTE BTK
Bezsenyi Tamás PhD-hallgató, ELTE TDI
Binder Mátyás, történész, kulturális antropológus, Budapest
Bíró László tudományos főmunkatárs, MTA BTK TTI
Bodnár Erzsébet, ny. egyetemi docens, DE BTK
Borsi-Kálmán Béla egyetemi tanár, ELTE BTK
Csaplár-Degovics Krisztián, tudományos főmunkatárs, MTA BTK TTI
Demeter Gábor tudományos munkatárs, MTA BTK TTI
Ernhoffer Anna PhD-hallgató, ELTE TDI
Fóris Ákos PhD-hallgató, ELTE TDI
Gyóni Gábor tudományos munkatárs, ELTE BTK
György László PhD-hallgató, ELTE TDI
Halász Iván egyetemi docens, Selye János Egyetem
Hornyak Árpád egyetemi docens, PTE BTK
Jakab Attila megbízott előadó, ELTE BTK
Janek István tudományos munkatárs, MTA BTK TTI
Juhász József egyetemi docens, ELTE BTK
Krausz Tamás egyetemi tanár, ELTE BTK
Kurdi Krisztina megbízott előadó, ELTE BTK
Lukács B. György tudományos segédmunkatárs, MTA BTK TTI
Mezei Bálint történész, Budapest

Miklós Dániel PhD-hallgató, ELTE TDI
Pál István egyetemi adjunktus, ELTE BTK
Peykovska, Penka egyetemi docens, BTA, Szófia
Ress Imre tudományos főmunkatárs, MTA BTK TTI
Seres Attila tudományos munkatárs, MTA BTK TTI
Szamborovszkyné Nagy Ibolya főiskolai docens, II. Rákóczi Ferenc
Kárpátaljai Magyar Főiskola
Szász Erzsébet tanár, Kempelen Farkas Gimnázium
Szász Zoltán ny. tudományos tanácsadó, MTA BTK TTI
Szilágyi Ágnes Judit egyetemi docens, ELTE BTK
Szuda Krisztina Eszter PhD-hallgató, ELTE TDI
Szvák Gyula egyetemi tanár, ELTE BTK
Tapolcai László egyetemi adjunktus, ELTE BTK
Vázsonyi Dániel PhD-hallgató, ELTE TDI
Zsebők Csaba főiskolai docens, Wekerle Sándor Üzleti Főiskola